

POBUNA OBJEŠENIH

TOMICA BAJSIĆ

SADRŽAJ

ČUDAK ZA BANKOMATOM	6
Diktatori	7
Vodostaj	8
Djeca motociklisti	9
Miller High Life	10
Tvornica sardina	11
Tri četvrt sata nije dosta	14
Najveća pustolovina	15
Mi zaleđeni	16
Proročište Delfi	18
Gdje si ležala u pijesku	19
Skupljači kostiju	20
CALLofDUTY	21
Očevi i sinovi	22
SLONOVI MARŠIRAJU	23
A.D. 2000	24
Australija	26
Podzemni grad	27
Nova 2008.	30
Indigo ljudi	31

Tko je istjerao vraga iz Jeruzalema?	32
Slonovi marširaju	33
U ove dane	34
 POGLED KROZ ZJENICU PČELE	 35
Pogled kroz zjenicu pčele	36
Tri koraka	37
Prevoditi poeziju	38
Svijet nije takav kakvim se čini	39
 GAŠPAR NOĆNIK	 40
Gašpar noćnik	41
Vrućina	43
Razgovor u ispovjedaonici	44
9 stepenica	46
Unter den Linden	47
Arktička mahovina	48
Uncle Ben	49
Jack i Jill se vjenčaju	50
Pobuna obješenih	52
Crtati liniju života	55
 PISMO IZ ZEMLJE INUITA	 60

Put slonova	61
Konjica oblaka	64
Pismo iz zemlje Inuita	66
Blackberry ruža	70
Karnalni je Svijet	73
O autoru	78
Impresum	79

Ivani

ČUDAK ZA BANKOMATOM

DIKTATORI

Diktatori defiliraju
poput figurica u mehaničkom cirkusu.

Taj vrtuljak ne pokreće električna
ili neka druga umjetna energija
pokreće ga naša volja, ili
nedostatak volje.

Budu svrgnuti
od zamora materijala
ili od sebi sličnih
budu pojedeni, ubiju se
ili žive mirnu starost.

Ali, naša ih pohlepa reciklira
utjelovljeni su promašenim nadama
naših mladosti.

VODOSTAJ

U zadnjih nekoliko mjeseci
posjetili su nas prijatelji
iz Kenije, Japana, Australije
a mi ne mrdamo nikuda, na balkonu
mjerimo rast agavi, mandarina i limunu
i crvenom cvijeću koje nepozvano
raste iz mahovine.

Sadimo drveće
onima koji dolaze kasnije
volio bih reći, ali to nije istina.

Uspješni smo spariti plavi cvijet
sa žutom haljinom i zamisliti kapi
ljubičastog na svakodnevnom nebu.

U ljubavi, lako ćemo krijesnice u vrtu
zamijeniti s padajućim zvijezdama koje
poput divljih konja jure preko rubova
poznatog nam neba.

Ali djeci ćemo podijelit savjet
kojem je davno istekao rok trajanja
i to je otprilike to
dan za danom.

DJECA MOTOCIKLISTI

Asfalt vibrira uznemiren
provalom proljetne vrućine
diže se para
davno zaboravljenih
naftnih mrlja.

Miris benzina
budi sjećanje na sreću
četrnaestogodišnjaka
pri paljenju
izgaranju
potisku
kotača motocikla u vrtnji.

Teška konjica klipova u jurišu
blistave kapi motornog ulja
tragovi prolaska zemljinom korom
pri velikoj brzini
pjena
na svjećicama zaostaje
u zraku...

Djeca motociklisti
kao muhe na raskršćima
paukove mreže.

MILLER HIGH LIFE

Na kraju

sve će pasti na svoje mjesto

poslije nevremena

plima će se dignuti bez tragova

i slano zrcalo će prekriti užasno dno

pijanci i bukači će sjesti u kut i zašutjeti

ovisnici o heroinu prestat će

odumirati u betonskim skloništima

ova žarulja će i dalje izbijati iz žbuke

neizolirana

poludjeli, oni će se umiriti...

sanjat ćemo snove

bez uznemirujućih zvukova

snove humusa i vode.

TVORNICA SARDINA

*Radni naslov ove
pjesme bio je
Rođen pod lutajućom zvijezdom,
onda Prokleti cvjetovi, zatim
Slomljeno nebo ili Povratak
na Island... ali
o tvornici sardina,
o tome se radi:*

Na vrhu otoka Hvara punog zvukova
gdje umjesto kolovoških vatri planinu
tuče grad i ruli se grumenje ledene lave
usamljena stoji, neveri usprkos, jedna
mala tvornica sardina.

Usidrili smo jedrilicu u zaklonu
od pet krakova, po nautičkom Peljaru
najboljem skloništu na otoku Hvaru
uvali po imenu Žukova, okrutnog
maršala zaspale crvene armije.

Ekipa za namirnice
bili smo Martin, moj sin
njegov prijatelj Jan i ja
tri dobra sata hoda
preko brda do grada
Starigrada.

Pri povratku, sustigla nas je
jaka kiša već blizu vrha brda.

Potražili smo sklonište od oluje

školu ili zgradu koja ima gromobran
i dotrčali pod krov prvog hangara
strogo privatni posjed
nikome nije bio dozvoljen pristup
bez obzira na vremenske prilike.

Čim smo ušli digla se električna vrata
i divovske bačve s tisuću sardina
ispriječilo nam je put.

Bačva za bačvom poput nijemih vojnika
penju se na palete viljuškara dok čovjek
u krvavoj pregači visoko diže ruke
ne boji se groma
dok nadgleda utovar cijele vojske sardina
pesti su mu zgrčene, lice prkosno, on proklinje
nebo i nebo je okomito, prelomljeno na pola
taj kolos je prelomio nebo na pola.

Boje se dijele od crveno-crno-ljubičaste
na jednoj, do zračno plave boje tinte
na drugoj polovici neba.

Ilonka
to jednostavno ime, slova su
na jednoj od njegovih tetovaža.

Dok se bori da mu vjetar ne razbaca
bačve sa sardinama, predradnik ne zna
da ga gledamo zakriveni okvirom prozora.

Njegove oči vuku svako na svoju stranu,
i kada on žmirka to nije zbog kiše, već zbog
napetosti koja ga drži snažnim.

Jednom on je bio zaljubljen i njega
je voljela jedna Ilonka
bilo je to možda davno, ali ni najtvrdja

od oluja ne može izbrisati ljubav
u zaboravljenoj tvornici sardina
na vrhu otoka punog zvukova.

Među lijepim licima radnica koje
blistaju poput riba u golemom akvariju
teško je znati koja bi mogla biti Ilonka
poredane su za dugačkim stolovima i
čiste sardine koje naviru
poput visokih valova u Bračkom kanalu.

Pokazujem im novine preko stakla
mislio sam da ću ih malo zabaviti
ali one iznenada postaju tužne
kao da su im zasuzile oči.

Bio sam nesmotren
trebao sam prije nego sam prislonio
novine na staklo, pogledati glavni naslov
nesretan svima nama podjednako:

POSKUPLJUJU KAMATE KREDITA.

TRI ČETVRT SATA NIJE DOSTA

Balansiramo na odavno otupjelim oštricama.

Njihov brusni kamen crna zemlja prekriva.

Usavršili smo umjetnost priklanjanja
uvijek novim buhama na mrtvim
ideologijama prošlog stoljeća.

Pripišimo to fatalnoj ekvidistanci
boga od čovjeka, ili čovjeka od boga,
često nam je za korak predaleko
tri četvrt sata vjerovanja nije dosta
i zato je u tami moguće okliznuti se
i topli stisak ruke koja nije ljudska
prihvatiti kao prijateljstvo.

Zvijer nije nestala
samo spava
preblizu da bi je vidjeli.

NAJVEĆA PUSTOLOVINA

Ne treba osvajati planinske vrhove
kako bi znali da je rođenje djeteta
pustolovina najveća, i daleko prije svih drugih.

O tome nas uče tri sveta kralja
tri slobodna jahača u nepoznato
koji putuju za jutarnjom zvijezdom
iako znaju da je ne mogu doći
ali vjeruju da treba pokušati
slijediti njen put.

MI ZALEĐENI

Hodam sa psom pored zavoda za sudsku medicinu i
patologiju i vidim sve stvari ogoljele
nimalo transcendentalne.

Vonj spaljenih materijala
poput omare okružuje prazno parkiralište.

Iza prozora stolovi su kameni za obdukcije
a u podrumu nepropusne vreće s tijelima
crne, onih koji su nekada bili.

Čak i naš pas bježi, iako ne zna zašto.

Kakvo je ovo strašno mjesto, pita me kći
gdje smo?

Gdje s mrtvima
mučimo se kroz život
ovjesimo ih na nebo pa padaju
stavimo ih ispod zemlje pa ustaju
nigdje im naći mjesta.

Par minuta daleko od zavoda
za sudsku medicinu i patologiju
kao da se ništa ne zbiva
sivo nebo postaje plavo
teniske loptice traže rekete
ili se od njih skrivaju među drvećem
i liječnici i sestre skupljeni oko bazena
Wellness i SPA teretana, u bolnici
ostaju samo dežurni.

Svi su organizirani po klubovima kao po odjelima
jedrenje, plivanje, veslanje, tenis, mali nogomet
skokovi, sunce, vodeni zrak i led, neizbježni

led.

Neke smo mrtve stavili u led
kako bi dočekali napredak medicine
i vratili se u punoj formi
no prošlo je puno vremena
i zaboravili smo gdje su.

PROROČIŠTE DELFI

Stojim s djecom kod bankomata
i sretan što uspijem izvući petsto kuna
sa samog dna minusa, kažem djeci:

Idemo, ekipa čudaka.

No svi koji stoje u redu okreću se za mnom.

Nevjerojatno, danas se u Hrvatskoj
svaki običan čovjek osjeća čudakom
za bankomatom.

GDJE SI LEŽALA U PIJESKU

U trku za leptirima
pao sam u blatnu jamu s krokodilima.

Ali u jednom trenu
uhvatio sam se ljepote za haljinu, haljina
čvrsto sam je primio i bio iznenađen
lakoćom kojom se prima
i nestaje po dodiru, pamučni šapat otajstva
ljubav nedohvatljiva;

ipak, vrijedi živjeti.

SKUPLJAČI KOSTIJU

Skupljači kostiju bijelom kredom na livadi
svake večeri podijele krug na četiri strane
iznesu kosti za koje misle da im pripadaju
iako nisu njihove koriste ih kao žetone na ruletu
jer u ovoj je igri zabranjeno brojati po viđenom
licitira se u imaginarnom polju želja.

Skupljači kostiju svake večeri dokazuju
zašto samo jedne kosti vrijede spomena
i povlače se onda u tamu
kako ne bi nitko vidio odakle su došli.

Kada bi svaka žrtva rata imala ista prava
skupljače kostiju odnijela bi kiša
a bijele im krede ostale zaboravljene
u ladici vremena.

CALL of DUTY

Sin mi igra na kompjutoru
neku ratnu igricu, od Staljingrada
do Normandije prelazi s lakoćom.

Daje mi da probam, ali već nakon par
koraka padam pokošen.

Ne znaš ni jednu lukavu taktiku, reče mi sin
da je ovo stvarno ne bi trajao ni tri minute.

Ljutit, isključio sam aparat iz struje.

U ratu, više smo bježali nego napadali
ali to je normalno, mi smo bili oni
koji su se branili.

OČEVI I SINOVI

Prvi put nakon velikog broja godina
imam u ruci novčanicu od punih tisuću kuna
s likom Ante Starčevića, takozvanog oca domovine.

Držim je pri sebi samo na mah, jer već sam
na redu u banci gdje plaćam račune.

Onakav si kakvog sam te zamišljao, oče
tvoja brada prošarana mudrost, oči
duboke, znatiželjne, ali ne činiš se sretan
što gledaš u svog sina.

Iznenaden jesi, ali radostan nisi.

To sam ja kakav jesam
oče, tvoj je sin već ostario čekajući na red
da te upozna.

SLONOVI MARŠIRAJU

A.D. 2000

Iza maglenog zida
grumen vegetacije
neoznačen na kartama
i bez svjetionika

golemo tamno srce
kuca tam-tam bubnjevima
u ime prolaznosti

litica uklesana u more
ukriženi tornjevi drveća
monsunsko cvijeće...
krik

visoko u krošnjama
nostalgija za nečim
što je bilo prije i ptica
i životinja i ljudi

kiša tu ne priznaje
ni prošlost ni budućnost
ovo je otok kostura
tu je King Kong

prvi svjetski egzistencijalista,
krhkoj holywoodskoj ljepotici
izjavio crno-bijelu ljubav.

70 godina poslije
na otoku ljubavi
ima 1000 neonskih
svjetionika, isto toliko ljepotica
voda više nije ukleto zelena
nema ni dimnih gejjira

koji izviru iz ponora vječnosti

sve je bistro jasno, i helikopteri
i avioni iz cijelog svijeta slijeću
u Millenium Wellness Casino.

Tko je sada vlasnik otoka?

Neki kažu ruska mafija, Manhattan
Chase Bank, Shell Oil, Dr. Oetker ili
netko skriven

King Kong
njega se to ne tiče, negdje
u polutami čeka na *remake*,
filmsku produkciju u boji.

AUSTRALIJA

Iza koraljnih grebena
pustog mora i prštećih svjetala
gdje povjetarac i ptica u zraku
navještaju željeno kopno
gdje vlada *scuba*
diving harmonija
gdje splavi od bambusa iz Vijetnama
prelaze ocean u potrazi za kruhom
i kada vide leptira pamte
zauvijek svaku njegovu poru
koja diše u navirućim bojama
jer to je znak da je blizu kopno
i da se neće utopiti ili
umrijeti od žeđi.

Tamo iza podmorja
okamenjene lave
leži Australija.

PODZEMNI GRAD

Duboko ispod ovog grada
još jedan grad, špilje i
7 tisuća metara tunela, a ispod
cilindrične rijeke i kanali
još jedan podzemni grad
nama nepoznat.

Ovi slijepi zidovi
uleknuća, putanje u kamenu
nevidljive šišmišima
strugane stoljećima od medvjeda
da se ne izgube u vrijeme
zimskog sna.

Ovdje smo se mi izgubili kao djeca
tražeći izlaz iz šume prije mraka
kada padne noć, lako je pasti u neku
od skrivenih rupa za zrak
podzemnog grada.

Tu se moglo sresti
kostur rimskog vojnika
leoparda ili nosoroga iz pretpovijesti
možda i škrinju s blagom crne kraljice.

U izbočenoj mrlji tinte tamo na vrhu
u zamku od karbona i papira
nekada je bilo zidina, dvostrukih
bedema i visokih branič kula.

U drevnom Medvedgradu
nisu svijetlile baklje
bile su to krijesnice i
oni vileni.

S medvjedima pod ruku
i s risom na ramenu
Crna kraljica zvonila bi šumom
neku molitvu na aramejskom
ili psovku na mađarskom ili
svom zagorskom
volim svoj grad sve više i
ovu medvjeđu planinu izoranu
od Sigismundovih konja u jurišu
i željeznih kola bačvara i kotlokrpa
planinu kamenih svatova, patuljkovih dvera
vilinskih pećina, majmunovog prolaza
planinu toliku malu na karti svijeta
da su je zaobišle plamene kočije
svetog Ilije i da zlo tu otpuštano
nitko ne može kontrolirati
sela u noćima uvijek pod stražom
sve do zadnje voštanice, lomače
postavljene u strahu od gavrana,
koji je letio kao izvidnica
crne kraljice, jer ona će:

ukrasti djecu za robove
začarati muževe za ljubavnike
žene pretvoriti u coprnice
crna kraljica jedan dva tri
nitko te više nije mrzio od ljudi
svih tih sela u podnožju Medvednice
a živjela si u samoći svoje male kapelice
od osam uglova svijeta i uzgajala
vratizelje, cvijeće koje ne postoji
nigdje u svijetu
i provodila dane u iščekivanju
gledajući sve dalje u ravnicu
dok nisi usahla u kamen.

Kamen je popucao i dvorac se srušio
a oni su prenosili s koljena na koljeno
kako bacaš svoje ljubavnike s tornja i šalješ
gavrana da kopa oči tvojim slugama.

Kako se kupać noću na mliječnom
putu slaveći putenost s vješticama
iako suze tvoje samoće dale su seljanima
zdenac, bistro jezero u godini suše.

Nosila si crno zato što si bila
razdvojena od voljenog, nestalog u ratovima
a sada zmije poskoci čuvaju ulaz u tunel
koji vodi od Medvedgrada sve do Markovog trga
gdje kažu da je zakopano tvoje ukleto zlato
i da poslije samo tri koraka tim rudnikom
onaj koji dotakne blago primit će na sebe
tvoju drevnu kletvu.

Spasila si svoj rod od tatarske konjice
zbog tebe njihovi konji nisu zobali sijeno
na oltarima Krista kralja u katedrali
i jahači iz dalekih stepa nisu pili iz
lubanja biskupa i gradskih otaca.

Tvojim je Medvedgradskim topom
upravljao osobno vrag i otjerao Tatare
obećao je odvesti te tvom dragom
i morala si mu zato predati i Medvedgrad i
svoju zemaljsku ljepotu, koja tužna sudbina
zato kraljičin zdenac
kao znamen tvoje ljubavi
nikada ne presušuje.

NOVA 2008.

Primili smo sunce
kao da je naranča i
lijepi smo dan zaključali u kuću.

Kao i svake godine, gledamo filmove.

Ovaj put
otvorit ćemo bocu
Savannah južnoafričkog vina
a isto tako će i neka obitelj
u Capetownu, s druge strane oceana
otvoriti bocu hrvatskog vina.

Svi se veselimo nepoznatom.

Gledajući iste filmove
zajedno mi putujemo
zatvoreni u svojim sobama.

INDIGO LJUDI

Vozio je kamion kroz pustinju Maroka
i naletio nepripremljen (donio je samo
kanister vode i rezervne baterije za struju)
u crvenu oluju koja u hipu pretvara pustinju
u zidove od pijeska puca
zvuk, pa ga više nema
izuzetno neugodno iskustvo
u kamionu ostaješ sabijen kao u kutiju šibica.

Kada je nakon nekoliko sati oluja stala
isto naglo i nepredvidivo kako je i počela
našao se okružen plavim pustinjским ljudima
posljednjim nomadima.

Udomili su ga i okrijepili, zamotali
u plave tunike, okružile su ga i žene
bojao se jasno reći da ili ne.

Kada te zavole, pojasnio mi je
oni će ti dati sve, ali ako ih uvrijediš
nema ti glave.

Kada se nakon mjesec dana vratio istim putem
u pijesku nije bilo ni traga od indigo ljudi
posljednjih dobrovoljnih nomada
Afrike, gdje danas plemena migriraju
samo iz straha za goli život.

TKO JE ISTJERAO VRAGA IZ JERUZALEMA?

Kada se vrag probudio iz dugačkog sna primijetio je ga da nitko na ulicama ne prepoznaje. Neugodno iznenađen, hodio je svijetom i zagledavao se – namjerno napadno – u lica ljudi. Tko je istjerao vraga iz Jeruzalema, pitao je, ali nitko mu nije odgovarao. Malo je ovdje ljudi protiv kojih se isplati boriti, mislio je vrag zgrožen viđenim. Danas me svi imitiraju, žele zasjesti na moj tron, svijet je za mene postao dosadno mjesto.

SLONOVI MARŠIRAJU

Slonovi marširaju
kao proroci iz doba crno
bijelih televizora.

S njihovih usana čitamo spas
a potpisujemo propast.

Slonovi marširaju
staklenim krovovima
nad našim glavama.

U OVE DANE

Vidio sam muhu u juhi
pitao sam je zašto špijuniraš
ona je zlovoljno rekla zašto ti piješ
složio sam onda od krušnih mrvica
zvijezde Južnog križa na stolu
idem na otvoreno more
jer pod nepoznatim nebom
riječi nisu hrđavo sidro
u mulju političke korektnosti.

Eto što su ljudi
od životinjske prirode zadržali smo
instinkt lovca i lovine
I obrnuto.

POGLED KROZ ZJENICU PČELE

POGLED KROZ ZJENICU PČELE

Čitam Mandeljštamovu poeziju
kakvu si vrašku disciplinu imao, Osipe
od hrđavog snijega u Sibiru sagraditi
od zvuka izoliranu nastambu
dok nije izgorjela i posljednja svijeća
snivao si bez vremena, prostora i boja
ali zadržao si riječ Ljubav od propadanja.

Neki kažu da je Spinoza bio pčela,
ali zjenica pčele pripada Mandeljštamu.

Pčelo, leteći čipu povijesti
Ahilova peta ti je što ne vidiš noću
i što spavaš u zoru
baš onda kada vriju bojna polja
i kada plemena marširaju.

TRI KORAKA

U ovom je danu i
ovdje je negdje; hvatamo je
u hodu, a možemo i predosjetiti
u kutu oka skok, ona je
zaronila u bistro more
i slobodna je pjesma
upravo napisana.

* * *

Zašto se hvatati onog što je bilo
ako pritom ne nađemo i rupu za svjetlo
u ugasloj žeravici prošlog neba
neku iskru za ponijeti
u slijedeći dan?

* * *

Crtati slovima, pisati zvukom
u oku kamere zaustaviti pokret
čak i naslovi poglavlja romana
koje nećemo nikada napisati
mogu biti poezija.

PREVODITI POEZIJU

Damiru Šodanu

Biti pjesnik koji uči o svijetu
prevodeći druge pjesnike, promašaj
je za ovo naše doba, i neisplativo je
sada vidim, ali nisam znao bolje
i ta me ludost prati i preko praga
onog za ludosti dozvoljenog doba
mladosti.

SVIJET NIJE TAKAV KAKVIM SE ČINI

Kada sam prestao pisati svime
osim običnom olovkom – ne znam
jednostavno sam shvatio da nema
ničega što se ne može izbrisati
i da nikada ne postoji samo jedna
nego više je istina i evidentno
da nema raja na zemlji, pakao
naprotiv, nikada nije napustio
svijet u kojem prebivamo;

vlast nam broji korake,
a vrag kroji odijela.

GAŠPAR NOČNIK

GAŠPAR NOĆNIK

Neka netko drugi objasni tko je bio Gašpar noćnik ta strašna figura iz bezdana, opara iz bakroidne plijesni vinskih podruma, gdje je umjetna svjetlost jedina moguća. Ne želim pročitati poemu koja se tako zove niti saznati tko je bio njen autor ni kojem dobu on pripada: Francuska, u redu, no prije ili poslije ovoga ili onoga nije mi važno, neka samo nestane s polica biblioteka ako ga još gdje god hvata prašina i izjedaju crvi. Imao je fantastične vizije, u redu, mnogi ih proroci imaju. Baudelaire mu je dao tijelo, a Maurice Ravel uglazbio ga je u skliske note, bilo je to prije sto godina. Ne izvlačite ga iz skladišta zaboravljenih želja ili iz besparice sitnih noćnih sati zaboravite ga zbog budućih generacija. Ja sam ga nažalost upoznao ne knjigu, ni poemu, ni autora već samog crnog Gašpara. Gašpar noćnik kao osoba koje više nema to me zanima. Ne spominjite Gašpara nikome on pripada ljudima čije su osobne karte samo privid razvodnjeni papir neplaćenih računa gdje plava tinta pleše svoj mehanički ples na stolu gostionice. Iako ga nisam čitao znam da pod njegovim svjetlom sve čaše i boce izdužene su sjene Modiglianijevih djeva. Stolice su naslagane kao Apollinaireovi kaligrami a slane srdele poslužuju se u terpentinu i razglaba se u nedogled što je bolje, gušćje pero ili akvatinta. Prazna platna tu se izvlače poput putnih mapa hodočasnika. Razumjeti Gašpara noćnika znači uvidjeti da svi višedimenzionalni rezovi i fenomeni kubističkih slika predstavljaju nizove podsuknji dama od zabave, zaustavljenih u pijanom letu. Pogledajte sve te polucilindre, šesire i štapove od žicom armiranog stakla kako u zoru ulaze u kočiju koju vodi starac u dugačkom kaputu ili u pelerini s crnim povezom preko jednog oka. Papiga na njegovu ramenu ključnula mu je oko ali on se nje ne odriče, jer nenadane ozljede i bolesti pečat su izvorne umjetnosti. Kotači pričvršćeni željeznim ringovima vrte se bolje reći rotiraju kamenim ulicama, tu i tamo frcaju iskre dok na horizontu prugasti dimnjaci urezuju se u nebo: tako je nastao talijanski futurizam. Impresionizam je nastao poslijepodne u dokolici, uz čašu dobrog vina nanesen prahom koji vjetar primi od breza i lipa. Ekspresionizam je već dublje zagrebao u pilovinu barova frekventno pohođenih od Gašpara i ljudi njegova kova. Nadrealizam je u svađi ujedinio nepomirljive ljude a Dadaizam je u potpunosti ignorirao opipljivi svijet van domene Gašpara noćnika. Fovisti i njihove jarke boje krik su bunta pojedinca kada se za njim zatvore vrata bolnice za uznemirene osobe a juriš crvene konjice Kazimira Maljeviča naslikan je protočno kao iz bačve mladog crvenog vina, što je isto trag Gašpara noćnika. Gauguin je zbog njega pobjegao na Tahiti gdje je mjesečario u svojim drvenim cokulama i nije dao poštenim ljudima spavati. Na ekspres telegrame vjerovnika iz Pariza odgovorio bi na njima

nerazumljivom polinežanskom jeziku kako prvi ljudi kojima on sada pripada, nisu poznavali lihvarske ugovore. Marc Chagall je posijedio od brige zbog Gašpara njegovi su likovi lebdjeli nad platnom a horizonti široke Ruske zime završili bi naglo u ljubičastoj i mutno zelenoj poput flaše, a počeo je i škrtariti pa su mu slike postajale sve suženije, sve manje i manje likova: od tri životinje ostala bi jedna kuću bi cijelu zgurao u jedan prozor, a od crkve ostao bi samo toranj. Delauneyeve slike svjetla koje se probija kroz žaluzine pogled su kroz rebra ljudskog tijela izmorenog svime što mu se stavlja na teret. Gašpar noćnik kao i život umjetnosti nastale pod njegovim plaštom pripada jednom smjelom komadiću sinkroniziranog vremena koje se ne može ponoviti. Sve te umjetnike različitih vizija... tko ih je osim Gašpara mogao ujediniti? Ne znam ni tko ga je napisao, nisam ga ni čitao ali Gašpar noćnik je ono što je John Barleycorn bio Jacku Londonu, a prozvao ga je i Apollinaire svojom zbirkom pjesama ALKOHOL.

VRUĆINA

Hodajući Kaptolom gledao sam kako skidaju skele s desnog krila Zagrebačke katedrale. Tko li se sjeća kada su postavljene? Još malo, svi će ih zaboraviti, kao što djeca zaboravljaju aparatiće za zube. Ne mogu se sjetiti jesu li skele podignute prije rata. Oslobođeni zidovi izgledaju lijepo, rekao mi je sin: ovako mliječni i svjetlo-žuti; da su sasvim bijeli ubrzo bi se zaprljali i ostali mračno sivi za dugo vremena. U autobusu prve kapi znoja na licima zgužvanih putnika. Prošle godine u ovo vrijeme padao je snijeg. Sada umjesto zime dolazi proljeće. Nekoliko putnika skida se u potkošulje. Sredina prosinca je, 19 stupnjeva Celzijusevih. Sunce i nezapamćena vrućina za ovo doba godine.

Dvije su me opatice u Opel Kadettu skoro pregazile dok sam prelazio cestu. Veselo im mašem, jer iz autobusa sam izašao pun otkrića.

To je dakle to: u svoje mikrovalno doba doživjet ću jednu od svjetskih kataklizmi rezerviranih za znanstvene knjige gdje komprimirana povijest zemlje stane u liniju od nekoliko centimetara, a zarezi su gusto raspoređeni u razmacima po nekoliko milijuna godina.

Postojalo je brončano doba, doba leda, doba jahača apokalipse, doba rata cvjetova. Bog protiv boga, čovjek protiv boga, čovjek protiv čovjeka. Doba harmonije s prirodom još se uzalud očekuje, jer val vrućine sve je uzdrmao, istresao iz cipela.

Umjesto da spavaju zimski san u pećinama okovanim ledom, medvjedi su napustili rascvjetani Sibir i krenuli za Moskvu kako bi protestirali na Crvenom trgu. Pale su i teške riječi, no kako se kaže, Moskva suzama ne vjeruje. Na vrhovima Alpa gotovo da rastu palme s kokosima, umjesto jodlanja čuje se vesela krika majmuna. Polarne kape pucaju i sante leda lutaju od Patagonije do Tasmanije, aboridžini plove zajedno s tuljanima, još uvijek nepripremljeni za put oko svijeta. Neki kažu da će golfska struja na prepad zaokrenuti iza Gibraltarskih vrata. Otvorit će se Panonsko more, a snijega će biti još samo u pustinji Gobi. Na Picadillyju će, kažu, rasti cvijeće a kišobrani će postati suncobrani. Neki misle da se ne radi o globalnom zatopljenju već o jednostavnom preustroju klime, pomicanju crte ekvatora s jednog mjesta na drugo.

Zemlja se vraća svojim počecima, gotovo nečujno.

RAZGOVOR U ISPOVJEDAONICI

Nemoj me prekidati, slušaj...

bila sam tamo, u bunaru, kada je došao piti vodu. Nisam ga čula kako dolazi, korak mu je bio lagan. Nagnuo se da izvuče vjetro i njegovo lice je zaklonilo sunce i hladna sjena je ušla u mene, dolje na dnu. Nije me mogao vidjeti, bila sam prerusena u vodu i omotana tišinom. Unio je i dio mene u sebe, dok je pio. Vidjela sam mu nutrinu: bila je to samoća.

Izrađivao je stvari od drveta, prije. Stvari koje bi izdijelao u drvu bile su toliko lijepe da se vidjelo kako između njega i oblika koje je stvorio postoji veza koja nije od ovog svijeta.

Znao je ponekad sjediti na prozoru radionice, kada bi se umorio od tasanja. Jednog dana, prošla je kroz podnevno sunce ispred njegove radionice i pogledala ga kao da ga oduvijek poznaje; pustinjski vjetar je jurio kroz njenu crnu kosu i oči su joj bile crne poput noći – imala je tanki i dugi ožiljak iznad lijeve obrve, ali lice joj je bilo osvjetljeno iznutra, i ožiljak je izgledao više kao znak milosti nego kao sjena.

Dala mu je do znanja da joj se sviđa, primijetila je da u njemu stanuje skromnost. On je sve više vremena provodio razmišljajući o njoj, htio joj je pričati o ljubavi koju osjeća za nju, bila je to ljubav njoj nepoznata, to joj je htio reći, koja je dolazila od Duha. Ali nije rekao ništa.

Imala je poteškoća razumjeti ga... jednog dana više nije došla i nije više nikada došla.

I razni proroci su prolazili ispred njegove radionice, govoreći o Bogu, govoreći o sebi. Nije lako primao smisao njihovih riječi, katkad bi mu se činilo da govore besmislice. Jednog je dana došlo vrijeme da napusti dom.

Sagradio je čamac s kojim je plovio po moru. Gledajući more veselio se njegovu spokoju. Razmišljao je o prirodi mora. O ravnoteži.

Ako bi izvadio vjetro vode na jednom mjestu, na tom mjestu ne bi nastala praznina, niti bi moru išta bilo dodano, kada bi izlio to vjetro na drugom kraju, mislio je. U moru nema ničeg takvog kao sto je središte, niti mu se išta može oduzeti i dodati. Ako baciš kamen u more, on tone u more, ali ne ulazi u njega, more se oko njega razmiče i kamen uvijek ostaje izvan mora, bez obzira što je sa svih strana okružen njime. Tako je razmišljao.

Tada su ga vidjeli kako hoda po vodi.

„Vidjeli su me kako hodam po vodi“, povjerio mi je, kada je osjetio moju prisutnost. Njegov glas me je iznenadio. Bio je to novi glas, svjež poput glasa djeteta koje se uči govoru.

Bilo je i tuge u njegovom glasu: tražili su da im bude učitelj i rekli su da će oni naći riječi...

Onda sam vidjela i njih kako dolaze cestom, njegovi učenici. Bilo ih je dvanaest. Prvi među njima nosio je mač, kako bi štitio svog učitelja.

9 STEPENICA

Sanjao sam da smo hodali avenijom rascvjetanog drveća. Popeli smo se brdom u ravni zelenih krošnji. Hodajući između krovova naišli smo na jednu terasu gdje su se na suncu odmarali pingvini... Nevjerojatna poteškoća nastaje kada nešto treba iz prosanjanog pretočiti na papir.

Aboridžini, ako sam ih dobro razumio, kažu kako su snovi istkani od sjena ljudi. Ali mnoštvo sjena nahrupi kada u snu zaroniš uhvatiti za ruku nekoga tko nestaje u podvodnom grebenu i više ništa ne razaznaješ. Ista masa sjena u pokretu razaznaje se na crnom krajoliku sanjanog planinskog lanca gdje se muk davne borbe i dalje obnavlja.

Iz jednog sna sjećam se bijele stepenice kojom se treba popeti do spoznaje vjere. Samo je jedna stepenica. Imati devet života, to znači prehodati osam stepenica više do pune objave.

UNTER DEN LINDEN

Dvadeseto je stoljeće na velika vrata uvelo spregu literature i politike: Aragon je otvorenih ruku išao u susret Staljinu, a Staljin je, čim je uhapsio Mandeljštama, telefonirao Pasternaku, kako bi učinio prijatelja žrtve sukrivcem. Breton je kasnije u Meksiku pohodio Trockog, koji je u krvi ugušio Kronštatsku pobunu mornara, po Josifu Brodskom, jedinu pravednu revoluciju. Malraux je, čim se dohvatio položaja, trčao za zlokobnim Maom u Kinu kako bi uz čaj i partiju kineskih dama razmjenjivali misli o smislu života. Krleža i Tito bili su, kao kućni prijatelji, primjer bratstva i jedinstva mačke i miša. Sartre je u uzaludnoj potrazi za prosvjetljenjem odletio na Kubu pacijentu koji se prometnuo u doktora čovječanstva, a Marquezov prijatelj Fidel Castro pobunjene je Praške studente nazivao fašistima, i pozdravio Sovjetsku tenkovsku invaziju na Čehoslovačku 1968. godine. Ti su isti tenkovi, zbog kojih je vitalna srž jednog naroda ostala zamrznuta još nekoliko desetljeća, na oklopu nosili slike Che Guevare.

* * *

S druge strane knjižnog hrpta, samovarni pjesnik Blaise Cendrars je istražujući rojeve komaraca na noćnom nebu Južne hemisfere prijateljevao s Manolom Secom, poslužiteljem na najudaljenijoj benzinskoj pumpi u Brazilu, koji nikada nije bio ni predsjednik razreda, voditelj omladinskih radnih akcija, ni šef kućnog savjeta. Nije bio ni onaj koji dijeli karte, bilo gdje, pa ni u pivnici Pod lipama, odmah tu do umirovljeničkog doma, gdje mi se posrećilo da sam nakon duge potrage uspio naći omiljeno mi Velebitsko pivo.

ARKTIČKA MAHOVINA

Vršak harpuna kapetana Ahaba pronađen je u tijelu petnaest metara dugačkog i 50 tona teškog kita. Kit je nedavno uhvaćen od posade broda kitolovca na putu do Arktičkog mora, kažu novine. Iako se rijetko nalaze primjerci stariji od sto godina, ubijeni kit imao je između 110, 130 ili čak 200 godina, koliko se inače procjenjuje vrhunac starosne dobi pojedinih kitova, dovoljno da posluži kao model u glasovitoj knjizi Hermana Melvillea. Izračunavanje kitove dobi provedeno je složenom procedurom temeljenoj na aminokiselinama i očnim lećama, s pravom na pogrešku u rasponu od nekoliko desetaka godina. Kod harpuna se s priličnom sigurnošću može reći da pripada onima koji su bili u upotrebi drugom polovicom devetnaestog stoljeća. Noćni čuvar Muzeja kitova u New Bedfordu u Massachusettsu odbacuje mogućnost da se kit približio kitolovcu i predao zbog te stare ozljede. Iako ožiljaka na tijelu ima više, a ne samo jedan, teško bi starinski harpun bez suvremenog plastičnog eksploziva mogao ozbiljnije ugroziti zdravlje tako velikog kita, tako da je moguće da se radi o Moby Dicku. Što su stariji to ih je teže uhvatiti, gundao je noćni čuvar. Neki pišu da je taj kit, kao samo jedan od tisuću kitova ubijenih svake godine, uhvaćen blizu Grenlanda, a neki tvrde da se samo nasukao na obali Aljaske, dosadilo mu je skrivati se sto godina od kapetana Ahaba.

Što reći, nego da smo uhvaćeni na spavanju.

Nitko se dosad nije oglasio na logično pitanje radi li se ovdje o mitskom kitu klasične književnosti, nitko od Melvilleologa, *Greenpeacea* i *Save the Whales* kampanja, koji po svijetu organiziraju peticiju od milijun potpisa za zabranu kitolovstva. Tapkamo u mraku i svi mi koji nismo nikada pročitali tu knjigu do kraja, koji smo lektire odgađali u beskonačno, pa ne znamo je li kapetan Ahab na svoju sjenu, svoj odraz u morskom zrcalu, bacio samo jedan harpun ili više njih. Nije ni čudo da je vjerodostojnih izvora malo, jer u potjeri za zloglasnim kitom ubojicom potonuli su svi čamci i gotovo cijela posada Pequoda koji je isplovio iz Nantucketa toliko davno da se nije nitko mogao sjetiti točnog datuma.

Ni Ishmael, jedini preživjeli, nije znao koliko je puta kapetan Ahab zabio svoj nož prije nego je zaronio zajedno sa svojom žrtvom ne ispuštajući dršku harpuna, tu živu sponu između kitolovca i njegove žrtve, ili kako bi to opisao Melvilleov prethodnik William Blake: taj prsten *Vjenčanja neba i pakla*.

UNCLE BEN

Koliko bi se ljudi odmah zaklelo da Uncle Ben ne postoji, da je izmišljena ličnost, marketinški trik?

Uncle Ben surfer, jaši valove nastale nuklearnim udarom na Hirošimu, Uncle Ben dimi lulu i skenira tržište u Saigonu za vrijeme evakuacije trupa, Uncle Ben jedini uvoznik riže u Kinu, Uncle Ben u samostanu trapista u Kentuckyju traži sumnjivce za McCarthyjevu listu komunista i lijevih sabotera, Uncle Ben piše pisama u Nikaragvu djevojci zavedenoj od Sandinista, Uncle Benova riža posebno preparirana da izdrži Hladni rat, Uncle Ben Extra Longhorn Rice, Poly-blended and twice overpacked, jedina riža nedostupna Sovjetskim radarima. Najbolje je biti ja, zato što postoje mnogi ja, riječi su koje mnogi pripisuju današnjem Uncle Benu.

* * *

Ali postojao je i pravi Uncle Ben. Tridesetih prošlog stoljeća bio je Afro-američki uzgajivač riže dobro poznat svim prerađivačima riže oko Houstona po tome što je uvijek dostavljao rižu najbolje kvalitete, i kontinuirano dobivao najviše nagrade, a živio je skromno. Njegova supruga Rosie umrla je još mlada i nije se više vjenčao. Umro je u dobi od 77 godina, pod sumnjivim okolnostima. Početkom 40-ih, koju godinu nakon Benove smrti, Gordon L. Harwell, predsjednik 'Converted Rice Company' planirao je za večerom u Chicagu zajedno s partnerom razvoj i popularizaciju te slavne kompanije. Markirali su lice dobroćudnog šefa sale u restoranu, Franka Browna, koje je sličilo preminulom Benu, doajenu riže iz Teksasa, a izgledalo je i nekako življe. Nalijepili su ga na konzerve i pakete riže i poput modernih *brand* gurua stvorili globalni lik Uncle Bena, koji je inače umro siromašan u ružičnjaku svoje farme, ili u zagrljaju ljubavnice u umirovljeničkom domu, a možda i na lomači Ku Klux klana. Kako kažu u Teksasu, nikada se ne zna.

JACK I JILL SE VJENČAJU

Prelazeći novo postavljanim kružnim tokom na križanju ispred osnovne škole u koju idu moja djeca, a nekada sam išao i ja, sjetio sam se kružnih tokova u Engleskoj, kamena spoticanja svima nenaviklima na vožnju lijevom stranom. Sjetio sam se, iako nisam za njih čuo već trideset godina, i Jacka i Jill, dječaka i djevojčice iz udžbenika Engleskog jezika za osnovnu školu.

Što se dogodilo s njima, sada kada su već, poput mene, u srednjim godinama? Zatupljujuće zgode iz svakodnevnog života Jacka i Jill koji su pohodili školu u predgrađu Londona, zadale su mi puno muke s profesorom engleskog u osnovnoj školi. Iako sam jezik volio učiti i dobro mi je išlo, imao sam jako loše ocjene. Bilo je to zato što nisam znao točno ispričati što su Jack i Jill točno radili u pojedinoj lekciji. Zašto se jezik nije mogao dobro svladati i bez znanja o tome tko je od njih dvoje prvi ušao kroz čija vrata, Jack ili Jill, ili tko je namazao kruh maslacem od kikirikija, a tko džemom od brusnica, prije nego su krenuli na neku od svojih besmislenih misija? Mislio sam kako bi engleski jezik postojao i bez Jacka i Jill, i bio bi puno zanimljiviji, tako neomeđen i s više slobode izraza. Naravno, bio sam u zabludi, i kako bi me razuvjerio, dobri je učitelj lupao svom snagom imenikom o stol, i gađao me ključevima od automobila.

Jack iz mog sjećanja bio je mršav dječak s nestašnim čuperkom na glavi, a Jill vesela pjegava djevojčica s kečkama. Zanima me jesu li se vjenčali, poput mnogih od nas koji smo pratili njihove djetinje zgode? Da li je u nekom udžbeniku, ili možda u brošuri tečaja engleskog za odrasle u večernjim školama, zapisana lekcija o njihovoj svadbi? Jesu li medeni mjesec proveli u Marbelli, ili su zgrabili dublje u džep, kako bi otputovali na Zlatnu obalu Gambije, a možda sve do Grčke, do proročišta Delfi, kako bi saznali hoće li imati djece? Imaju li djece? Žive li možda u nekoj od niskih dvojnih kuća u nekom mjestu po tridesetak milja od Londona, poznatog po nekoj utvrdi, staroj crkvi, mornaričkom muzeju ili rodnoj kući nekog pisca. Odlazi li Jill u tu crkvu, i posjećuje li redovito roditelje u staračkom domu? Putuje li na posao više od sat i pol vremena?

Da li se Jack udebljao? Nosi li naočale zbog kompjutera, i odlazi li poslije posla s prijateljima na badmington? Zapjeva li njegovo društvo i koju navijačku kada se kroz maglu sitnih sati vraćaju kući prečicom preko pravokutne mreže jednakih bijelih križeva nekog od vojnih groblja? Jesu li Jack i Jill angažirani u Neighborhood Watch-u, grupi susjeda koji prate ima li

stranaca, nereda i delikvencije u njihovom kvartu? Osjeća li Jill neku prazninu kada mora zaspati sama, u društvu jeftine kopije starih zidnih satova, i televizije. Popije li i ona jednu previše kada subotom ode s prijateljicama na tombolu i pikado u kvartovskom pubu. Drži li bocu japanske rakije od riže uvijek pri ruci. Pazi li da nitko za to ne sazna, ili joj je s vremenom postalo svejedno? Da li bi ih prepoznali kada bi ih sreli uživo, negdje na ulici nekog grada u Engleskoj, ili bilo gdje?

Hoće li itko išta zapisati o njima kada će biti stari i nemoćni?

POBUNA OBJEŠENIH

Sanjao sam da smo šetali psa u parku, i nebo se odjednom zamračilo, i oluja je počela rušiti stabla jedno za drugim. Sklonili bi se iza brijega i gledali kako pada drvo, onda se povukli još dalje kada je palo još jedno, ali stabla se nisu prestajala rušiti, a pas ih je veselo preskakivao, jer nije razumio kako postoje stvari koje nas mogu istrgnuti iz korijena i razdvojiti u hipu, da nismo ni svjesni kako je do toga došlo.

* * *

Sjetio sam se da sam prije spavanja sa najviše police biblioteke izvukao knjigu u crnim kožnim koricama nazvanu *Mrtvački brod*, ili *Das Totenschiff*, u njemačkom izdanju. Od sadržaja razumio sam samo da tko uđe u taj brod biva dočekan riječima TKO OVDJE UĐE OSLOBOĐEN JE SVIH MUKA. Tu zaboravljenu knjigu staru više od osamdeset godina, zajedno sa *Skupljačima pamuka*, *Pobunom obješenih*, *Mostom u džungli* i *Blagom Sierra Madre*, napisao je B. Traven. Taj tajanstveni pisac, prijeratni bavarski anarhist, zabranjen i proganjan od Hitlera, svoje je rukopise kovao pod petrolejskim svjetlom u drvenoj kolibi zaklonjenoj lijanama, u društvu divljim medom opijenih kolibrića i opasnih insekata, negdje u tropskoj močvari, gdje vjetar noću raznosi glasove pokidane abecede Maja Indijanaca. Djeca tog vremena mogla su iz tih knjiga zaključiti da u Meksiku još ima prostora čiji nemir i drevnu kletvu ne može razblažiti ni moćni ocean koji prodire u neprohodne džungle.

Apollinaire se žalio Cendrarsu kako je nekoliko puta pisao bratu Albertu u Meksiku, a ovaj mu se nijednom nije javio.

B. Traven, koji je bio i Einsteinov omiljeni pisac, nije se nikome javljao, i nitko nije znao njegovo pravo ime, jer je vjerovao da je čitatelju bolje bez pisca, i da grafičar u tiskari koji slaže slova njegove knjige nije ništa manje važan za kulturu od njega, a knjiga da može živjeti autentična samo ako je neovisna od autora, iako je, poput Gauguina i Cendrarsa, inzistirao na pustolovnim tragovima koji ostaju iza umjetničkog čina.

Pročulo se da je Apollinaireov brat bio navodno involviran u Meksičku revoluciju, pa se zato nije mogao javiti.

Travenov književni agent, čovjek koji nalazi izdavače za knjige, živio je u Švicarskoj. Nepotrebno je reći da ni on isto nikada nije uživo sreo pisca koji mu svake godine poštom šalje rukopise. Jedini trag koji je književni agent imao, ako je to uopće bio trag, bila su slova na pozadini paketa od grubog neprerađenog papira, vezanog u špagu snažnu poput konjske grive. Gustom indijanskom tintom bilo je upisano ime B. Traven i adresa pošiljatelja: MEXICO.

Šest knjiga iz „mahagonij“ serije o džungli Chiapasa i patnjama Maja Indijanaca i peona prije Zapatističke revolucije 1910., pisao je prvo na engleskom, a književni agent davao je rukopise prevesti na njemački. Zatim se za englesko i američko tržište knjige opet prevodilo na engleski, za koji su mnogi mislili da je piščev materinji jezik. Po tim prerađenim engleskim izdanjima njegove knjige prevodile su se za južnoameričke izdavače na španjolski i portugalski. Tako filtrirana i više puta presipana, osobnost pisca nestala je, a ostala je samo priča i nitko nije mogao poreći njenu jedinstvenost. Priče bez autora, kao neka vrsta pisanog implantata u ljudsku povijest, apokrifa. Intervjue nije davao nikome, a na pozive na književna predstavljanja nije se javljao. Puno je osoba, naročito novinara, i prije i poslije drugog svjetskog rata pokušalo ući Travenu u trag.

Kasnije sam pročitao kako nije istina da se brat Albert nije javio iz Meksika, jer je i Apollinaire u to vrijeme živio u Meksiku, prije nego se uključio u Prvi svjetski rat, gdje je ranjen šrapnelom u glavu.

Što god bilo, B. Traven je bio službeno zabranjen u Njemačkoj za vrijeme nacizma. Gestapo ga je gonio, iako nisu ni znali da li je autor *Mrtvačkog broda* uopće stvarna osoba. Taj omiljeni Einsteinov pisac prodao je 35 milijuna svojih knjiga prevedenih na 36 različitih jezika. Govorili su da je on zapravo Jack London ili razbaštinjeni sin njemačkog cara. Mislili su i da je Ambrose Bierce, pisac i novinar San Francisco Examiner, veteran građanskog

rata koji se pridružio Panču Vilji u Meksiku 1913., i tamo mu se gubi svaki trag. Mogao je biti i netko obolio od lepre, ili odbjegli afro-američki rob. Možda je Traven bio žena, zašto ne? Meksička prevoditeljica koja je u sandučiću PO BOX 49 Acapulco preuzimala poštu u njegovo ime.

Ili neka Karipska Vudu vještica, doživotni, ali lucidni stanovnik nekog azila za umobolne, možda neki milijunaš koji na tridesetom katu svog nebodera u poslovnom centru megalopolisa noću sluša burzu kako spava, i svijet tamo daleko kako isprepleteno diše.

John Houston je snimajući Blago Sierra Madre vjerovao da su čovjek po imenu Hal Crowes koji se predstavljao kao agent B. Travena, pisca po čijoj se knjizi snimao film, jedna te ista osoba.

Možda se na tom mrtvačkom brodu na kojem je plovio preko oceana Hal Crowes nekako dokopao rukopisa B. Travena od kojih je gradio romane, bez njegova pristanka? Ali, kako bi rekao Howard Hawks, između činjenice i legende treba uvijek birati legendu, a najbolje o tome može znati i Travenova i Crowesova udovica Rosa Elena Luján koja je nakon njegove smrti odnijela pepeo u San Cristobal i prosula ga nad rijekom Jataté u prašumi Chiapasa.

Kada se pogleda dokumentacija, vidimo da se Guillaume Apollinaire punim imenom zvao Wilhelm Albert Vladimir Apollinaris Kostrowicky, tako da ispada da su on i njegov brat Albert zapravo jedna te ista osoba, i nisu se mogli dopisivati ni iz Meksika, ni od bilo kuda.

B. Traven, zovem te u tvoju dobru noć, u Lacandonsku noć, u kojoj je još uvijek moguća pobuna obješenih, slatku noć Lacandonske džungle, tešku od humusa i posvećenu zaljubljenima, koji se ne žele rastati, močvarnu luku želja na samom kraju svijeta, gdje nijedan odlazak nije definitivn i gdje nam je obećano susresti se opet s voljenima, jer te šume nemaju ni početka ni kraja, toliko su velike da se dragu osobu teško može zaobići.

Zaštićeni krošnjama pretpovijesnih katedrala, tamo još uvijek možemo poljubiti voljenu bez obzira što nas je život razdvojio i zapečatiti zajedništvo pod prašumskim lišćem koje nam daje disati, i jedino ima pravo ukinuti nam zrak.

CRTATI LINIJU ŽIVOTA

Camacha

U okviru vrata moje bolničke sobe, prikazala se figura u vojnoj odori otežaloj od barutnih čestica i humusa nekog drugog vremena.

S upaljačem u ruci, hodao je po sobi prinoseći svjetlo licu svakog od zaspalih ranjenika. Stao je kada se plamen zaustavio na meni. Ruke su nepoznatom bile crne od puščanog ulja, a nokti puni zemlje. Lice točkasto, kao iskrzano minijaturnim komadićima granate. Nosio je okrugle naočale slične pilotskim iz Prvog svjetskog rata. Nije imao nikakvih vojnih oznaka, ali koliko sam u mraku mogao vidjeti, pelerina preko ramena bila je načičkana zabijenim strijelama, poput onih Indijanskih.

Podigao je čuturicu za vodu i protresao je oko moje glave:

...čuješ li ovaj zvuk?! Zamisli da si u utrobi broda koji te vodi preko oceana i duboko se more omata oko toplog broskog boka na koji si naslonio glavu, a vodeno te runo uvodi u san. Probudit će te povici lučkih radnika koji će istovarivati prtljagu u Vera Cruzu, u Meksiku. Izaći ćeš na sunce u pratnji zlatnih truba i muzike raspršene poput konfeta. Tim ulicama ljudi se kreću kao mehanizmi preciznog sata. Ne osvrću se iza sebe dok hodaju, a mogu i gledati kuda žele, ne prijete im mine ukopane u tlo. Kada brod pristane na lučki dok, vižljasta djeca hitro se će uspeti na palubi, pokušat će ti prodati umiljate majmunčice, BIC penkale, sličice nogometaša, rodoslovno stablo cara Maksimiljana, Aztečki kalendar ugraviran u kožu...

Ali ti ne kupuješ ništa.

Pogledom tražiš kancelariju Pošte, kako bi kada stupiš na slobodno tlo kući mogao poslati telegram:

Rekli ste da položim svoj život na državotvorni oltar Domovina Holdinga d.o.o., ali ja vam dajem onaj drugi život, onaj reinkarnirani, kada ću se probuditi u obliku žabe, insekta ili magarca, ne mogu dati ovaj ovdje, koji ostavljam sebi, koliko god vam se činio beznačajan.

Hrđavi će metal na brodskom stepeništu jezivo zaškripiti, ali ne obaziri se, samo si na korak do svijeta novog sunca i drugog neba, kuda si se probio rasparavši kulisu svog neba čađavog od otrovnog monoksida. Jedino svjetlo koje si dugo vremena poznavao bila je zemaljska paljevina, onaj plamen koji je još Prometej donio na zemlju da rasvijetli ljudima lica, ali ga je kasnije Lucifer svojim padom prigrabio sebi. Ovdje u Novom svijetu čeka te sklad svih oku poznatih boja. Domaći ljudi primit će te nasmijani i veseli što te vide. Prostdušno će ti, bez suvišnih pitanja, ponuditi gostoprimstvo. Otvorit će vrata svojih vrtova. Na molu će te, negdje u kutu, dočekati i Camacha: prepoznat ćeš je po žutoj haljini s ljubičastim cvjetovima i bijelom čipkom po rubovima, i po tome što se ne odvaja od kišobrana i kada sunce prži. Ako to nije preslikana ona, onda je bar pra-praunuka one Camache koja je prije tristo godina vodila stoljetnu gusarsku eskadru i kontrolirala noćni život luke Vera Cruz u Meksiku.

Ti ćeš uvidjeti da vrag, ako želi uspjeti među ljudima, može doći i preobličen u lijepu ženu sa zelenim očima, i tako, iako već jednom nogom na slobodnom tlu, crv sumnje zaustavit će tvoj završni korak.

Sinulo ti je da ovi ljudi nemaju ništa s onima koje si ovim putovanjem napustio, ali da ne treba odgrtati ruševine kako bi u svako doba nailazio na putokaze koji te podsjećaju na prijatelje koje si ostavio iza sebe. I oni u ratu poginuli, i oni preživjeli, pratit će te u stopu, bit će možda i korak ispred tebe. Kako se izgubiti u nepoznatom svijetu u takvoj gužvi?

Što si dalje od svojih, njihova će sjena zauzimati sve više prostora.

Sada više nemaš volje slati protestne telegrame.

Želiš se vratiti jer gramzljiva sluz društva u ratu nije razlog da bi se okrenulo leđa svojim prijateljima. Tvoj je život povezan s njihovim, i trebaš biti s njima do kraja, a ne izvlačiti se prečicom iz živog pijeska.

Camacha će te primiti za ruku, i, neočekivano, privući te sebi i poljubiti u usta. Nije te poljubila tek tako, ovlaš, kako se može poljubiti nekog od prolaznih putnika. Čim je primijetila tvoje kolebanje, nestalo je one poslovne distance svojstvene službenici lučke kapetanije u Vera Cruzu. Poljubila te kako bi te poduprla u povratku na brod i zapečatila tvoju slutnju koja je otkucavala gustim morskim zrakom, slutnju da ćete se uskoro opet vidjeti, i to s one druge strane, otkud se više nitko ne vraća. Strane nepoznate svima na doku, osim tebi i njoj, i onima koji su ikada, u bilo koje vrijeme, zaglavili na ratnom polju, jer

svakom vojniku će vrag ugrabiti nešto od duše, i onda kada samo brani svoj dom.

Nitko, pa ni Samaritanci, ne prolaze Dolinom sjena bez da plate kartu.

Natrag u potpalublju naslonit ćeš glavu na bok broda, ali umjesto topline Noine korablje koja te vodila u očekivani svijet mira i zaborava, prožet će te hladnoća, i gorak okus rešetke bolničkog kreveta, i monotoni zvuk povremenih udara granata na bolnicu. Probudit ćeš se opet u svom svijetu, gdje pripadaš.

Okavango

Nedugo poslije rata, naletio sam, bar tako mi se učinilo, na Camachinu sjenu u priči jednog Afričkog liječnika, moglo bi se reći i misionara, iz delte Okavango, koji je brinuo o zbjegovima iz ratnih područja:

Radilo se o drvenoj splavi koju bi se u kasnim satima, ali samo kada bi od paljevine zgusnuti oblaci zaklonili mjesec i zvijezde, moglo vidjeti kako pluta slijepom rijekom, jedinom rijekom koju more neće primiti. Danju su bjesnili plemenski ratovi, a splav, nemirna usprkos gotovo nepomičnoj površini vode, držala se daleko od obala, kao da čeka odrješenje od grijeha. Na toj omalenoj splavi nije nikada vidio ljude, ali jednom je čuo zvukove, glazbu i riječi. Bilo je to kao neki igrokaz bez glumaca. Svijeća, ili parafinski fitilj, unutar lubanje nataknete na tanku motku zacrnjenu od katrana ili čađi, bili su jedini izvor svjetla na vrhu tog svojevrsnog jarbola postavljenog u središtu splavi. Jednu se noć zadržao priviknuti se na tamu i locirati izvor zvuka, gramofon s pločom koja se vrtjela uvijek iznova:

Evo me na bojnopolju i znam što mi slijedi;

To je smrt, moja smrt, rekao je mehanički glas...

U pozadini, na drugoj obali, čuo se zvuk zabijanja čavla u drvo.

Kao da odgovara na postavljena pitanja, glas je nastavio: ne mrzim one protiv kojih se borim, mrzim njihova djela.

U pozadini, čuo se negdje visoko, u krošnjama, vrisak majmuna.

Oni za koje se borim ne vole me;

Moja ih smrt neće rastužiti, niti će im donijeti radost.

U pozadini, nešto je zapljusnulo u vodi, kao rep krokodila.

Nijedan me zakon nije prisilio na borbu;

Ovdje me dovela samo ljubav za bližnje.

U pozadini, mukla tišina, rijeka nije ni potvrdila, ni negirala navedeno.

Obitelj me očajnički zove natrag, moji prijatelji, i lijepa djevojka koju želim oženiti, do smrti su prestrašeni zbog mene; zato da neprijatelj ne bi pred mojim očima pregazio moje bližnje, ja neću napustiti ovo mjesto. Zbog toga sam ostavio dom i živim u močvari. Lov kojim se bavim sada nema veze s prehranom; Pucam u ljude poput mene. Da bi donio mir svojim, postao sam šumska zvijer; upravo sam u jeku bitke.

U pozadini, cijelo jato ptica u letu zašumjelo je noćnim nebom u potrazi za svijetom izvan oblaka.

Poslušnite što odjekuje šumom ovdje gdje stojim; Kwaku-kwaku: pozdravljamo se repetirajući oružje, Unudum! Unudum! pjesma je automatskih pušaka. Kako me taj zvuk zaokružuje ne marim više za opasnost; potežem svoju pušku kao da je glazbeni instrument.

U pozadini, zaiskrila je električna gitara i samo lagano namreškala površinu vode, ali je duboko odjeknula u samoj kolijevci rijeke Okavango.

(glas na gramofonu prati pjesmu Lament ratnika, Nnamdija Oleabare)

Gibraltarska stijena

Posljednja poznata Camachina ispostava nalazi se na Gibraltarskoj stijeni, maskirana kao suvenirnica, ispred svjetionika zvanog Posljednja točka Europe. Taj veliki svjetionik crveno bijelih pruga okrenut je prema obali Afrike. Uklopljen je u liticu, ali ima isturenu terasu u formi palube broda. Za crvenom ogradom ispred svjetionika nalazi se na kamenom postolju crveni teleskop, kroz koji se mogu, ako je nebo bistro, vidjeti šarene točke ljudi u turbanima kako mašu ispred bijelih kamenih kuća na obali Maroka. Tu se znaju pojaviti i Gibraltarski majmuni, kojih se treba čuvati. Iako se najčešće motaju po vidikovcu na vrhu brda i oko spomenika topu Admirala Nelsona, znaju se spustiti i do svjetionika Posljednja točka Europe. Bez pardona će čovjeku skočiti na glavu, što se dogodilo i meni. Noću se popnu na teleskop ili ogradu, i zavijaju za Afrikom, ne kakva je sada, nego onom Afrikom kakvu prepoznaju zakopan u negdje u dubini svoje isprekidane svijesti. Suvenirnica je zapravo trgovina pićima kojima je istekao rok trajanja, ali kao takva se ne prikazuje svakom. Treba reći da tražiš pića kojima je istekao rok trajanja. Oni će te pitati zašto misliš da bi ih mogao imati. Ti ćeš im odgovoriti: zato što traju, iako im je istekao rok trajanja. Zašto je to tako? pitat će te iznenađeni, jer rijetko im netko dođe s tom pričom. Ako odgovoriš ispravno, i ako budu zadovoljni tvojim odgovorom, slijedi ti boca tequile, *Collectors label*, s naljepnicom od hrđavog zlata iz nekog od urušenih rudnika Sierra Madre. Boja takve tequile više je zelena, zbog podzemnih oksida kojima su bogate špiljske utvrde gdje je ta plemenita tekućina skladištena u vrijeme kada je luka Vera Cruz bila u rukama Camache, gusarske guvernerke o kojoj se mogu naći tragovi i u Hrvatskim pomorskim analima. Ali ono što potvrđuje autentičnost, puknuće je na boci. Iako je boca napukla, tekućina ne curi sama od sebe. Kada je prihvatiš u ruke kako bi popio gutljaj ili dva tog jakog pića, tekućina će poteći, upozorit će te u suvenirnici, onima koji sami crtaju svoju liniju života.

PISMO IZ ZEMLJE INUITA

PUT SLONOVA

Kada je potpuna tama i nema zvijezda, rekao je vozač, nema druge nego koristiti ove američke IC naočale, koje su bile polupane i prije nego sam ih dobio, da ne misliš da sam ih ja slomio.

I stvarno, gledajući infra-crveno, učinilo mi se zbog gustoće zraka kao da vozimo ispod mora, iako je more bilo daleko više stotina kilometara. Parkirani automobili postali su stijene, a ruševine kuća grebeni. Semafori su postali duplje gdje se skrivaju murine, i naročito opake morske nemani, a stupovi, oni su stršali kao drvored crnih koralja. Pokidani strujni kablovi njihali su se kao buseni algi.

Iz crne rijeke virio je nekih pet metara u visinu trokutasti, betonski ugao, otkrhnuti vrh neke od srušenih zgrada uz obalu. Uz malo dobre volje moglo se taj monument ljudske civilizacije zamijeniti za osmatračnicu Nautilusa, grada podmornice kapetana Nemoa.

Ali ako je potpuna tama, rekao sam dok smo klizili ulicama Mostara pod opsadom vojske JNA, infra-crvene naočale ili dalekozor mogu ti naštetiti pri vožnji. Zbog drva ne vidiš šumu. Vidiš samo ono što je na dohvat, ne vidiš ispred u dubinu, ili na daljinu, nema dimenzija.

Da, složio se vozač, od drva ne vidiš šumu, tako je to. Gubi se osjećaj na ono što je ispred tebe. Ali ovdje, naročito na ulicama uz rijeku, nema druge, nego voziti noću. Da nas sada pogodi granata, ostali bi ležati u jarku uz cestu, nitko ne bi došao po nas prije slijedećeg mraka. Ovi ljudi po koje idemo, poginuli su prije tri dana, a još nismo uspjeli izvući njihova tijela. Eto, ne možemo dalje s kombijem, izlazimo na ovom trgu, dalje ćemo pješke. Nikada ne bi rekao, kada sam osamdesetih gledao na televiziji slike srušenog Bejruta, da će moj grad izgledati još gore. Ima ih trojica. Pogođeni su raketom sa vrha brda. Trenutna smrt. Nisu imali vremena predomisli se, ni zažaliti za nečim. Razbacani su po rubovima kratera. Vaše je da nam osigurate nesmetano izvlačenje tijela.

Koliko vas ima?

Trinaest. Ali petorica smo sada ovdje, rekao sam. S nama je i onaj čovjek što stoji kod ove srušene kuće na uglu, ako ga vidiš. Stigao je ranije pogledati što se zbiva.

Ne vidim nikoga, odvratio je. Pazi, linija vojske JNA je sada odmah tu iza prvog reda kuća. Ovdje se razdvajamo. Neće nas odmah vidjeti, ali mogu otvoriti vatru ako nas čuju. Na ovoj

sjevernoj strani su straže. Oni postavljaju zasjede jer znaju da se vraćamo po mrtve, tako da će vjerojatno krenuti za nama. Puzat ćemo, i računajte da ćemo se pojaviti kod našeg kamiona negdje za dva sata. Kombi ostaje vama. Ovuda, gledajte, taj prolaz smo zvali Put slonova, kada smo se ovdje igrali u djetinjstvu. Dolazi nas samo sedam da prenesemo mrtve, i neće biti lako. Uvijek nas je premalo. Bio sam i u ratu u Hrvatskoj, i znam da nas je uvijek bilo premalo, to je sve što ja znam. To je to, prokletstvo brojeva. Evo dolaze mi ljudi, sretno!

Prokletstvo brojeva, rekao je. Svaki se čovjek računa. Nikada se nismo vidjeli po dnevnom svjetlu i čovjek nam vjeruje da ćemo mu čuvati odstupnicu, i mi vjerujemo njemu kada pokazuje prolaz kojim će proći potjera za njima. Bratstvo ljudi. Bratstvo onih za koje se uvijek govori da ih je premalo, iako ih je ponekad i previše. Kada idemo spašavati mrtve, to je onda bratstvo mrtvih i živih.

Ali kada se među mrtvima osjećaš ugodno, to je znak da se tlo izmaklo pod nogama, i da nitko više ne zna gdje smo zaboravili ključeve za povratak u stari svijet.

* * *

U budućnosti, zbog plutonija, ultraljubičastih zraka i pucanja ozonskih opni, danja svjetlost će nam postati neprijatelj. Snijeg će postati crn, od svih sila umjetnih čestica koje smo proizveli u svojim laboratorijima. Nakon što gradovi budu srušeni u ratovima, nećemo se preseliti na Mars, kako pričaju u NASI, nego pod zemlju.

Iz podzemnih stijena rađat će se iskra novog života. Kao kada u pustoši Velebita iz kamenih stijena raste drvo i stoljećima odolijeva snijegu i vjetru. Savija se i prilagođava suroj klimi, ali opstaje.

Kako onda ne bi i čovjek, biće koje je usavršilo prilagodbu.

Tamo dolje, na samom izvoru vode, slušajući kapi kao putuju kamenim usjecima, naučit ćemo cijeniti život.

Kada zatrujemo nebo preko svake mjere, gradit će se neboderi duboko pod zemlju i hodat ćemo ulicama s infra-crvenim naočalama. Razvit ćemo svu silu kodova i signala za snalaženje. Nedostatak svjetla možda će nam pomoći da bolje razvijemo čulo razumijevanja drugog.

Svi u ratu imamo svojih uzleta i padova, i nikada ne možemo biti sigurni kako ćemo se ponijeti u sudbonosnom trenu, ali taj nepoznati vjeruje da će sve biti dobro, da mora biti dobro. Njegovo uvjerenje je toliko jako da ga ništa ne može uzdrmati, čak ni da se dokaže suprotno.

Svoj je život povjerio nama nepoznatima, i tko sam bio ja, da mu proturječim.

KONJICA OBLAKA

Sada kada je barut korodirao i više ni odjeci koraka ljudi otežalih od željeza ne zvone planinskim ravnicama i šumskim putovima, i kada još samo neka eksplozija zaostalih mina može izbaciti prirodu iz ležišta, teško je kroz novo naraslu travu razdijeliti vrijeme i prikupiti razjedinjene glasove, ali sjećam se da smo ljetu prije rata plovili od Kornata prema Visu i da je bio bistri ljetni dan, a more takve Odisejeve modrine da smo mogli golim okom mjeriti dubinu koja je varirala od 80 do 95 metara. Malo dalje na pučinu vodeni ponor se spuštao i do 130 metara, ali to je već stvar koja se tiče profesionalnih ronionika na dah, i to rekordera.

Ljetu prije rata cijelu smo noć plovili jedrilicama prema Visu gdje su nas dočekali bojni brodovi Jugoslavenske mornarice. Već s prvim svjetlom uljili su mašine i podmazivali cijevi topova antikorozivnim sredstvima, a piste na vojnom aerodromu u unutrašnjosti otoka pulsirale su nemirom, koji nije bio samo od vrućine.

Vrući vjetar nosio je i šum ratnih bubnjeva.

Na samom otoku, svakodnevna se procedura, bez obzira na izvanredno stanje, odvijala i dalje, i jedna je pogrebna povorka zauzela cijelu rivu u vrijeme dok smo spuštali sidro. Osim jutarnje limene glazbe cijeli dan je protekao u kamenoj tišini jedne od prvih Jadranskih kolonija antičke Grčke koja je postala najveća pomorska vojna baza Jugoslavije. Hodali smo neko vrijeme pustim ulicama, prikupili vodu i namirnice, a zatim se razišli po konobama ili terasama. Većinom smo svi bili studenti i bili smo raspoređeni po parovima na dvije ili tri jedrilice.

Kada smo uvečer isplovili na pučinu iza visokih prosjeka otoka pojavljivala su se velika jedra nošena laganim maestralom. Prije zalaska sunca daleka su jedra uhvatila tamnocrvenu boju što me podsjetilo na vanvremensku pustolovnu priču o ljubavi i obitelji, autora ruskog pisca Alexandera Grina, *Grimizna jedra*. U suglasju sa natkrivenim rubom otoka punim visokih grebena i pećina, jedra su se ubrzo zacrnila. Iza drvenog jedrenjaka ostala je samo sjena, koja je grabila otokom u nezasitnim zamazima, podižući se u zid prema suncu. Crna jedra koja su zaklonila sunce nije bilo više moguće maknuti s horizonta. Moglo se napraviti rupe, tu i tamo; slobodne prolaze, i držati se onog dobrog što smo mogli zgrabiti negdje duboko u sebi, kako bi se zadržali na nogama. To je to, nema se više ništa o tome reći.

Konjica oblaka poput anđela u ovčjim kožusima jurišala je mrklom nebom, a za njima, vukle

su se nečujne tmurne sjene kao da su im stražari. Srebrni mjesec nije se dao zakloniti i probijao se snagom sunca kroz lomove u noćnim oblacima dok nije zablistao kao ispunjeni krug, suveren u toj mjeri da mi je sinulo kako nikada u životu nisam mjesecu bio tako blizu, no njegova blizina nije nosila spokoj, naprotiv.

Ova je mehanička mjesečeva svjetlost obasjala krila mlaznih aviona, topovske cijevi i sječiva kako bi za dugo vremena zatvorila gotovo sve izvore prirodnog svjetla.

PISMO IZ ZEMLJE INUITA

(od prijatelja koji je na kočarici otišao u ribe na Aleute i nije se zbog leda mogao vratiti na vrijeme i dočekati me na aerodromu.)

I

Prijatelju, treba uzeti
komad dimljenog lososa
staklenku haringe
bar 6 konzervi
Miller High Life piva
ne brinuti o hladnoći
(ovdje svi dani su hladni)
ne brinuti zato što je oblačno
(ovdje svi su dani oblačni)
42 milje od Anchoragea
u mjestu pod Lijenom Planinom
na drugom skretanju preko rijeke
sići sa snijegom očišćene ceste
proći pored male ruske crkve
ostaviti auto kod jezera
i ne brinuti zato što je pusto
što nema ni koliba i ljudi
treba samo pratiti znak -
ne napuštati Arktičku cestu
- paziti na medvjeda i losa;

tri sata strmog uspona i
sa vrha Lijene planine vidiš
sve glečere i ravni Aljaske.

U ljeto si ovdje kao na izvoru duge.

Ako ti se nebo gore zacrni
gavranima u letu i pričini ti se
da čuješ klepet njihovih krila, ne brini.

Brzo će proći i obuzet će te
nedohvatni mir zemlje Inuita
sibirskih i aljaških eskima i
mislit ćeš da si u središtu
ne na kraju svijeta.

P.S. Spuštajući se s Lijene planine svrati do mjesnog groblja i kod ploče sa imenom ANNA SMIERNOFF ostavi cvijet. Tu ima jedna bijelo-plava stolčica, a iza rešetki uvijek možeš naći šibice i svijeće. U kolovozu 2006., ovdje je pokopana pjevačica i plesačica Anna Marly, kasnije Smiernoff, iz Sankt Petersburga, negdašnjeg Ljeningrada, rođena 1917., kao Anna Jurjevna Betulinskaja. Annin je otac, inače aristokrat iz roda Ljermontovog, ustrijeljen od boljševika u kotlu revolucije, kada je Anna imala samo godinu dana. Majka je dijete stavila na kočiju, i preko snježnih šuma prevalili su put od obala Neve sve do Finske. Zlatnim prstenom platila je cariniku izlaz iz Rusije, u koju se njih dvije više nikada neće vratiti. Anna je odrastala na Azurnoj obali, utočištu bijele Rusije. Kao djevojka, svirala je gitaru u klubovima i plesala u baletu Djagiljeva. Prilikom Njemačke invazije doputovala je preko Lisabona do Londona. Tu je za vrijeme bombardiranja pomagala Crvenom križu i skupljala tijela i krhotine razorenih domova. U Londonu se tada na čajankama u stanovima s prozorima zakucanim daskama, s parketom od mahagonija, prvoklasno lakiranim bez obzira na ratna oštećenja, rađala glazba slobodnog svijeta i slušao se radio BBC, u sobama s vitičastim zidovima zelenim poput kaputića lovačkih pasa u Surreyu, postojanim poput čaja u šalici kraljevskih lovaca na lisice, koji u tišini čekaju da se digne jutarnja magla.

Poslužujući čaj bučnoj delegaciji Francuskog pokreta otpora, Anna je slušala vijesti o borbi Ruskih partizana i Nacista kod Smolenska i prvo komponirala kao zvižduk, a potom kao melodiju na svojoj gitari, pjesmu koja će izvedena na francuskom kao *La Complainte du partizan* postati himna Francuskog i nekih drugih pokreta otpora u Europi.

Poslije rata Anna je opet putovala: i u Argentinu, Ameriku, Aljasku.

Proputovala je svijet i na kraju umrla na Aljasci, i to u Palmeru, gdje žene možeš na prste izbrojati i gdje drvosječama raste brada iz nosa i ušiju, i kada se spuste iz šume do šanka prvog bara, zabiju sjekiru u pult tražeći jednu cijelu bocu viskija, i ništa drugo, samo ono što

im pripada, ipak su to ponosni ljudi.

Aljaska je najbliže domovini što je mogla dobiti.

Umrijeti tu blizu u pravoslavnoj crkvi, potkopanoj snijegom istog mirisa poput onog iz njenog djetinjstva, predati se otvorenim prostorima poput onih u šumama domovine, gdje zvijezde stoje toliko blizu kao da nas režu u prsa, Anni je bilo poput povratka u kolijevku života.

II

„Prijetelju, čuješ li nad našim ravnicama crni let gavrana?“

Cijelu noć vjetar je tumbao oblake tresao drveće i bjesnio širokim zamasima iznad groblja u Palmeru gdje počiva Anna Marly koja stoji – sada leži, iza jedne himne otpora u Drugom svjetskom ratu.

Bistri planinski zrak dar je vida na daleko prema zaljevu Cook, gdje šuma je duhova, stvorena potresom na veliki petak 1964., kada je dobar komad zemlje uronio u ponor. Drveće je bilo pokošeno bujicom slane vode, a sol se primila ogoljelih ostataka stabala, i balzamirala ih za vječnost.

Dobro je imati dar vida i oprostiti onima koji su joj ubili oca, kako im je i Anna oprostila. Čak i da je Isus bio samo lovac na skakavce u pustinji (što nije,) njegove riječi iz Mateja 7:2, kojom mjerom mjeriš, mjerit će ti se, vječne su i za Annu Marly i njene u mraz zaogrnutu crne šume Rusije i Finske, gdje se zrake sunca lome sve do Aljaske noseći i sav žamor s obale rijeke Neve, kotliće za kavu, začarane dimnjake i ritam pločnika Mandeljštamovog grada. Čuje se i topot brzog stepskog konja Tome Dundića, koji u šumu duhova stiže kao jedini sa ovih prostora upisan u Rusku Enciklopediju heroja Crvene Armije. Tu su negdje i od svih vlasti zaboravljeni zatočenici Petropavlovske utvrde-tamnice u Sankt Petersburgu, koji predvođeni carevim rođakom, glasovitim anarhistom Kropotkinom, planiraju još jedan u nizu bjegovala, a pomažu im slijepi violinisti, djevojka sa satom duplog dna i pilicom za rešetke skrivenoj u mirisnoj rukavici, šareni kišobrani kao signalne zastave, Mandžurijski majmuni na lancu, kočijaši s povezom na oku, i neizostavni, lukavi gostioničari Petrogradski...

Kao da ih vidim ovdje u šumi duhova, nagnuli su poput odjeka u njenu čast na groblju Pioneer pod Lijenom planinom, slili se zajedno s Annom Marly kao pusta potvrda bezgraničnog u zemlji Inuita, u Aljasci, zemlji Sibirskih eskima, koju je ruski car Nikolaj prodao SAD-u za tričavih 5000 dolara.

(„Prijatelju, čuješ li nad našim ravnicama crni let gavrana,“ riječi su Anne Marly iz „Himne partizana“, pjesme osmišljene izvorno na ruskom, kasnije prevedene i za francuske i talijanske pripadnike pokreta otpora, neovisno jesu li bili kršćani, anarhisti ili komunisti, ili samo slučajni prolaznici dobre volje, a jedna od njenih pjesama oživjeti će i u izvedbi Leonarda Cohena, pod nazivom „Partisan Song“.)

BLACKBERRY RUŽA

Ovo je priča o Domino Harvey,
Blackberry elektronskoj ruži
nasukanoj u XXI stoljeće
na leđima ljubičastog dupina.

Sanjajući more
koje se ne sjeća svojih obala,
zaspala je u kadi svojeg stana
i ne budi se više.

Prije toga,
ta djevojka imala je psa zvanog Blue
i prijatelja Eda Martineza, trenutno
kapetana ronilačkog čamca u Louisiani,
kojeg je nazvala nekoliko sati prije smrti:
ja sam dobro, rekla mu je.

Uzimam samo tablete protiv bolova.

Ovdje su trojica u sobi i paze na mene
na slobodi sam uz djelomično plaćenu kauciju
i elektronsku narukvicu koja je otporna na vodu.

I kada sam u kadi
svi hodnici Državnog tužiteljstva
primaju radio signale.

* * *

Domino je obećala prijatelju Edu da će ga obavezno posjetiti, kada se za nekoliko mjeseci
otputi prema jugu. Podvalili su joj, objasnila je, namještajku s nekoliko milijuna dolara
vrijednih metamfetamina. Provela je nekoliko mjeseci iza rešetaka i sada se nalazi u kućnom
pritvoru. Upravo traži načine kako prebaciti pitbulla Bluea do Mississippija, gdje ima

zakazano ročište na sudu.

* * *

Prije svega, postojala je jedna fotografija u sepia tonu.

U naručju je dragog oca, poznatog engleskog glumca. Nikada mu nije oprostila zato što je umro kada je ona imala samo tri godine. Njena majka bila je model agencije Ford, i uvijek je bila na putu. Roditelji su, zbog brojnih društvenih obaveza, jedva našli vremena dodijeliti joj ime. Nazvana je po djevojci iz James Bond filmova.

Provela je djetinjstvo u Notting Hillu, u Londonu, među cvijećem i knjigama i biciklima. Trudila se odrastati sama sebi dostatna, ali rasna netrpeljivost, ulični kriminal, demonstracije, tučnjave i noćni barovi, ometali su učenje, i Domino je izbačena iz svih škola zbog nasilnog ponašanja.

Neko je vrijeme vodila jedan Londonski klub. Mogla je i ona postati model agencije Ford, ali to je bilo dosadno, tako da se preselila majci u Los Angeles, gdje se javila na novinski oglas Agencije za kaucije i obveznice. Primila je obuku za lovce na glave, koji su tragali za prekršiteljima uvjetnih otpusta iz zatvora, i za onima još gorima, neplatišama poreza. Njen instruktor i životna uzdanica postao je Ed *Vietnam Vet.* Martinez. Zbog specifičnosti posla i akumuliranog rizika u akciji, nerijetko su na licu mjesta potrošili od prijestupnika zaplijenjeni kokain, heroin i marihuanu.

Zarolao se život po brzjoj traci.

Majka joj je kupila pancirku za rođendan: neki od progonjenih nisu se htjeli dobrovoljno predati. Za svoju beskompromisnu borbu za pravdu dobila je nagradu od gradonačelnika osobno. Bila je konstantno u pregovorima s televizijskim postajama koje su kupovale prava na njen život u smislu Reality Showa. Zbog ovisnosti više nije mogla obavljati posao.

Kada sve ovo sa sudom prođe, rekla je iz kade preko svog Blackberry mobitela prijatelju Edu, s kojim se nije čula deset godina: vratimo se starom poslu lovaca na glave. Sjećaš se devedesetih?

* * *

Slijedeći je dan Ed Martinez čuo na televiziji da je Domino nedugo poslije razgovara s njim pronađena mrtva u kadi.

Kao uzrok smrti navedeno je predoziranje tabletama protiv bolova, Fenodylom, lijekom deset puta ubojitijim od morfija. Čitao je i da je Domino bila nesretna filmskim ishodom priče o njenom životu. Filmskom je studiju prodala pravo na korištenje svog lika za nešto manje od četrdeset tisuća dolara, ni blizu dostatno iznosu koji je bio potreban da plati kauciju, kako bi se branila sa slobode. Honorari glumaca bili su milijunski, a očekivala se još veća zarada producenta i režisera. Da je bila osuđena, mogla je dobiti i do deset godina zatvora. Ako se ne bi pravodobno javila na izdržavanje kazne, uposlenici Agencije za kaucije i obveznice zakucali bi na njena vrata. Bili su to tragači za bjeguncima od zakona i svima koji su se oglušili na sudske pozive, onima koji su uplatili kauciju, pa zbrisali, ili jednostavno nisu poštovali pravila uvjetne slobode. Bili su to dobro joj poznati lovci na glave.

Devedesete, Ed se sjećao devedesetih, i devedesete su se sjećale njega.

Rekao joj je tada preko telefona, ako treba još novaca kako bi platila kauciju za sebe, neka ustrijeli njega, i zaradi 100 000 dolara *bianco*, koliko za njegov život nude kriminalne bande kojima se zamjerila Agencija za kaucije i obveznice u *downtown* Los Angelesu, čiji su uposlenici u devedesetima bili i Ed Martinez i Domino Harvey, iako, bila je to više televizijska igra, ali na kraju, ispalo je hrđavo ozbiljno.

KARNALNI JE SVIJET

Jedno dugačko poslijepodne vozeći kroz Italiju prošao sam pored žute table s putokazom za Duino. Ne razmišljajući puno, kao da ta tabla sadrži elemente zapovijedi, skrenuo sam s autoputa. Svud oko nas sivo nebo i kiša koja bezuspješno želi probuditi uspavano sivo more.

Jasno je da moraš biti Rilke da ti se na ovom mjestu ukažu anđeli.

* * *

Čitajući Rilkeovu sabranu poeziju zapelo mi je za oko da je pjesnik svoje Duino elegije objavio kao vlasništvo Marie von Turn und Taxis – Hohenlohe. Ispod naslova Duino elegija ne stoji uobičajena posveta autora nekoj dragoj osobi, nego dokument predaje umjetničkog djela – ne kiparskog ili slikarskog, kakve su umjetnici stoljećima radili po narudžbi za pape i vlasteline, nego pjesničkog manifesta naručenog i kupljenog od privatne osobe, plemkinje čije je velikodušno gostoprimstvo pjesnik uživao zime 1911/12 godine u zamku Duino, na sjevernoj Jadranskoj obali, koji je nekoliko godina kasnije, u I-om svjetskom ratu, uništen gotovo do temelja.

Na toj će zbirci Rilke raditi još deset godina, no prve od spomenutih elegija začete su upravo pod budnim okom dame iz aristokratske obitelji Turn und Taxis – Hohenlohe, čiji se glavni dvorac, Regensburg u Bavarskoj, očuvan i prilagođen vremenu, sada iznajmljuje za partije moderne aristokracije, za ljude koji crno zlato crpe iz zemlje i one koji tu naftu nemilice troše, kao recimo šefovi Formule 1.

Te arhaične obojane ptice iz doba bonace prije Velikog rata još djeluju, jači nego ikada, jer najmlađi bilijunaš na svijetu je princ i Thurna i Taxisa, Albert II, a oni su vlasnici i najveće privatne šume u Europi, nebrojenih dvoraca i imanja iz kojih teku potoci aristokratske pivurine. Koga to zanima, može saznati i da je princ trenutno slobodan, tj. neoženjen. Liči na Justina Timberlakea, što je plus. Minus je to da pretjeruje s neukusnim odijevanjem, ali to je i znak kako mu hitno treba samosvjesna žena koja bi ga dovela u red. Zainteresiranim udavačama daje se na znanje da je najkraći put do Regensburga autoput A3, preko Kollna, Franfurta i Nurnberga, ili A93 preko Munchena. Princ ima i dvije sestre: Elizabethu i Marie, nazvanu po vlasnici Duino elegija. Za tu se žensku lozu ne spominje jesu li udate, i imaju li

dovoljno novaca. U dvorcu Regensburg mogu se iznajmiti dvorane za pirove i druge posebne događaje, a u najvećoj se dvorani, koja prima i do dvjesto ljudi, mogu smjestiti znanstveni i poslovni kongresi svih profila: kardiološki, stomatološki, bioetički, filmski i scijentološki. Za pojedinosti, cijene i ostale tričave sitnice, treba se elektronskom poštom javiti batleru Wolfgangu Brandlu.

U zimskom se vrtu smije i pušiti.

Nema diskriminacije. Osim jahaćeg društva i svjetske slastičarske udruge, koji prirodno gravitiraju dvorcu, primaju se i manje imućna društva, tako da je moguće ovdje održati i sastanak Društva za uskrsnuće Trockog, društva Zelenih ili Anti-globalista. Siromašni i beskućnici koje put nanese u dvorac neće iz istog biti otjerani gladni. Još od kraja prvog svjetskog rata, s kapacitetom od 250 besplatnih toplih obroka, ispred dvorca djeluje pučka kuhinja Turn und Taxis – Hohenlohe.

* * *

Duino elegije, to bijelo jedro čovječanstva, pjesnik je pripojio raskošnim njedrima talijansko, španjolsko, austrijsko-njemačke plemkinje. Jedno od savršenijih djela našeg sveukupnog pjesničkog naslijeđa, postalo je isključivo vlasništvo princeze Marie, koja je svog prijatelja držala u svojevrsnom porculanskom kavezu, i kao atrakciju prikazivala aristokratskim gostima i raznim njima prilijepljenim protuhama.

Poput duha te je prve elegijske zime Rilke lutao zamkom izbjegavajući znatiželjne poglede delegacija koje su se izmjenjivale u posjetima princezi. On je za njih postajao dio nezamjenjivog inventara, zamišljeni model pjesnika koji je gotovo nepokretan zbog prebrzog protoka misli. Kao što je nemoguće zamisliti dvorac bez jahaće škole i akustične dvorane za koncerte, postojala je u zamku Duino i pjesnikova soba. Ovdje mu se moglo postavljati razna besmislena pitanja, poput onog da li mu pisanje služi kao terapija za uspostavu duševne ravnoteže, ili u koje doba dana i pomoću kojih pomagala postaje nadahnut. Nema sumnje da je Rilke sve te intruzije stoički podnosio, nije se borio ili inatio. Gnjavatori bi, poput mušica, brzo odlazili i mnoge je dane uživao u sigurnoj tišini, razotkrivajući nove spone materijalnog i duhovnog pod podsuknjom Marie von Turn und Taxis, sa posebnim naglaskom na Hohenlohe.

* * *

Wer, wenn ich schrie, horte mich denn aus der Engel ordnungen? tko će me iz redova anđela čuti ako zavičem, prve su riječi Duino elegija koje je Rilkeu donio vjetar sa stijena nad Jadranskim morem. Rilke je znao i kakvoj se opasnosti izlaže. Ako ga jedan od njih iznenada pritisne srcu: otpuhat će ga krta pučina nespoznatljivog nam prostora.

Anđeli evidentno nisu mogli doći iz kičastih kolonada zlatnih lovora, mumificiranog cvijeća u nekorištenim sobama i hodnicima s nebom od mramora, to je bilo zadnje mjesto gdje bi Rilke primio objavu o kojoj je govorio. Anđeli su mogli doći samo iz vodene lokve, dignuti se iz mora, zaogrnuti se u alge i prohodati šibljem sve do zamka. Tamo bi u sumrak čekali na mrzli večernji vjetar da ih podigne u razinu terase staklenih svodova, one iste terase sa koje je Rilke tražio crtu horizonta između sivog mora i sivog neba, tu nevidljivu liniju razgraničenja s gravitacijom.

Jedno od tih dugih poslijepodneva Marie ga je potražila na terasi i pozvala na večeru. Bila je nestrpljiva čuti i kako napreduju elegije.

„Anđeli su androgini“, rekao je Rilke, „nisu poput nas vođeni karnalnim zavjetom. Zato je njihov korak lak, a dolazak uvijek neočekivan. Čim dođu s nama u doticaj, postanu pali anđeli. Svi pali anđeli nisu lučonoše Lucifera, čija je svjetlost obasjala beskrajni ponor, kako se zna pjevati na pučkim svečanostima u Meksiku. Ima i dobrih anđela koji su, koristeći te zrake svjetla, stigli do ljudi kako bi uhvatili njihov korak. Oni su u stalnom sukobu sa zlim anđelima, ali kada bi jedna od tih strana potpuno uništila drugu, nestalo bi sile teže i svijeta kakav poznajemo.“

Marie se pitala čemu tako dugački odgovor na bezazleni poziv na večeru, ali radije je slušala dalje:

„Ovdje na Jadranu munje izlaze iz mora i paraju oblake,“ nastavio je Rilke. „Kada su more i nebo spojeni i ne vidi se crta gravitacije, nalazimo se u ljuski čije rubove dodirujemo i odmjeravamo, ali prolaz, vrata na koja svi jednom izađemo, što je to izvan konkavne ljuske neba, ostaje nam nepoznanica.“

„Netko bi na drugi svijet trebao ponijeti telefon,“ rekla je Marie: „kablograme možda primamo, ali teško raspoznavamo sadržaje, jer stižu do nas iskrzani i nepotpuni.“

Kasnije te večeri zavukao se pod suknju, ne pod jednu, nego svih sedam podsuknji princeze

Marie kako bi je ljubio tamo gdje načet bude svijet, a ona mu je otkopčala košulju i hlače i prigrllila ga sebi, rukama vještini ali i hladnim od dijamantnog prstenja i zlatnih narukvica, kako bi mu pomogla prodrijeti u najdražu mu od tajnih odaja u Duino zamku. U njegovom se zagrljaju Marie mogla zamisliti kao Euridika. Sam Rilke joj je pričao, kako se Orfej spustio u podzemlje, u zemlju mrtvih, tražiti natrag svoju ljubav. Ni crna kraljica ni gospodar podzemlja nisu mogli zaniijekati Orfeju što je svojom pjesmom tražio, i pozvali su Euridiku, koja se nalazila među svježije pristiglim sjenama i lako se mogla prepoznati po otvorenoj rani na zglobu.

Orfejeva glazba ostavljala je utisak kao da nastaje unutar onih koji su je slušali, umjesto da je samo odjek u unutarnjoj praznini; to je bila njegova tajna. Ali pjesmu kojom je oslobodio voljenu iz pakla nije mogao, kao i svako izvorno djelo, ponoviti dvaput.

Možda nije mogao ponoviti isto dvaput u jednoj noći, ali Marie, koja je bila njegov dobri anđeo, to nije smetalo.

Ostat će dobri prijatelji sve od prvog sastanka, i to na njen nagovor, u hotelu Liverpool u Parizu, i kasnijih njihovih susreta i rastanaka u njenom dvorcu u Češkoj, tadašnjoj Bohemiji, zatim u Leipzigu i u Duino zamku na morskoj litici kod Trsta, i kasnije u njegovu posljednjem konačistu u Švicarskoj. Uvijek se veselio njenim pismima i pozivnicama. Kada bi to najmanje očekivao izvlačila bi ga iz dubokih džepova samoće.

Marie je Rilkeu satkala novo ime po svojoj mjeri, ime koje će koristiti samo njih dvoje. Ime Rilke bilo joj je prekratko, Rainer Maria Rilke predugo, a Rainer Maria nedovoljno dostojanstveno, tako da je nazvan Dottore Serafico, gdje serafin nosi pečat anđeoskog reda, a titula dottorea vjerojatno implicira ljubavne vještine.

* * *

Iako je Rilkea majka prvih godina odrastanja u Pragu odgajala kao djevojčicu, čak mu i nadjenula ime Sophie, a otac ga silio goniti vojnu karijeru, izvukao se. Najčešće uz pomoć žena dobre volje, razvio je svoj autohtoni način manevriranja kroz račune koje polaže svakodnevice. Bez obzira na krhko zdravlje, Rilke nije propuštao putovati kad god mu se ukaže prilika, tražeći krajolike koje će odgovarati njegovu unutarnjem svijetu. Najbliže imaginarnom domu, osim u rodnom Pragu i Andaluškoj Rondi koju je nazvao sanjanim gradom, osjetio se na otvorenim prostorima Rusije, gdje je za putokaze koristio pozlaćene

crkvene kupole.

Karnalni je svijet, zato je bolje upoznati Rilkea putem žena koje su ga voljele i koje su stajale iza njega, još od Lou Salome, kćeri Ruskog oficira, nekadašnje Nietzscheove ljubavnice, papratilje devetnaestogodišnjeg Rilkea, zatim kiparice Klara Westhoff, koju je upoznao kada je lomio kamen kod kipara Rodina, i s kojom se i oženio i dobio kći Ruth. Bila je tu i slikarica Paula Becker, Švedska spisateljica Ellen Key, Marthe Hennebert, dizajnerica tekstila, Njemačka spisateljica Hertha Koenig, Talijanska glumica Eleonora Duse, Nanny Wunderly-Volkart, i na kraju, slikarica Elizabeth Dorotea Spiro.

Neke od tih žena su kao nasljednice bogatstava potpomogle njegove turneje Europskim dvorcima, i osigurale mu miran san potreban za pisanje. Rilke se zbog toga nije dao izbaciti iz takta; od onih koji ga vole tražio je da vole i njegovu samoću. U tim isprepletenim krugovima samonametnute samoće i zapjenjene radosti zajedništva, nastajala su njegova djela, koja je Marina Cvetajeva u pismu Rilkeu lijepo sažela u jednu rečenicu: „ne mogu reći da ste moj omiljeni pjesnik, vi ste poezija sama,“ napisala je velika Ruska pjesnikinja Rilkeu kada je već bio duboko načet leukemijom, ili kako bi to on rekao, kada je trn jedne od ruža koje je uzgajao u Švicarskim planinama nepovratno zatrovao njegovu krv.

Tomica Bajsić

Rođen 1968. u Zagrebu. Pjesnik, prozaik, crtač, grafički dizajner i prevodilac. Poeziju i prozu objavljuje u zemlji i inozemstvu u antologijama, u časopisima i na radiju. Poezija mu je prevođena na dvadesetak jezika. Sudjelovao na mnogim značajnim pjesničkim festivalima u svijetu. Od 2010. godine vodi Drugu priču, za dizajn i nakladništvo. Predsjednik je Hrvatskog centra PEN-a i koordinator hrvatskog dijela Lyriklinea, svjetske biblioteke zvučne i pisane poezije. Bavi se i restauracijom i crtanjem. Objavio pet knjiga poezije, slikovnicu o nacionalnom parku Sjeverni Velebit, i dvije knjige proze i putopisa Brazilom i Amazonom s autorskim fotografijama. Crteže i fotografije izlagao u KIC-u, Muzeju Mimara i Etnografskom muzeju. Više na [mrežnoj stranici autora](#).

Objavio: *Južni križ* (poezija, 1998, 2012; nagrada Goran za mlade pjesnike, 1998); *Pjesme svjetlosti i sjene* (poezija, 2004, 2009); *Dva svijeta i još jedan* (putopisna proza, 2007); *Ana i vila Velebita* (slikovnica, crtež i tekst, 2007); *Pobuna obješenih* (poezija i prozni zapisi, 2008); *Zrak ispod mora* (poezija, 2009, 2010; nagrada Dobriša Cesarić, 2008); *Amazona diše : škola na dalekom kraju svijeta* (2016); *Nevidljivo more* (poezija, crteži Mare Bajsić, 2018)

Autor je dviju izložbi fotografija: *Amazona diše* (KIC, 2013) i *Amazona Latinske Amerike* (Muzej Mimara, 2017). U časopisima piše oglede o knjigama i stripovima te reportaže o Južnoj Americi, naročito o Brazilu, kuda je često putovao i gdje mu živi dio obitelji.

Važniji prijevodi: *Španjolske pjesme ljubavi i progonstva* (izbor poezije, 2002); *Sve do Srca Svijeta* (izabrane pjesme Blaisea Cendrarsa, 2003, 2008); *U Patagoniji* (prijevod putopisa Brucea Chatwina, 2006); *Južna pošta : putovanje poezijom Latinske Amerike* (izbor, prijevod i eseji, 2008); *Urezi : izbor iz svjetske poezije o ratu, represiji, ropstvu* (jedan od prevoditelja, 2010); *Blaise Cendrars : poezija, život i djelo* (2015); *Poezija Brazil : pjesnici s brda Začeca u Rio de Janeiru : izbor iz suvremene brazilske poezije* (urednik i jedan od prevoditelja, 2019).

Biblioteka Online

knjiga 215

Tomica Bajsić**POBUNA OBJEŠENIH****© 2022 Tomica Bajsić****© za elektroničko izdanje: Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, 2022****Izdavač**

Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, Zagreb

Za izdavača

Krešimir Pintarić

Urednik

Davor Ivankovac

Fotografija

xusenru / Pixabay.com

Objavljeno

5. lipnja 2022.

ISBN 978-953-374-001-0 (HTML)

ISBN 978-953-374-002-7 (EPUB bez DRM)

ISBN 978-953-374-003-4 (PDF)

ISBN 978-953-374-004-1 (MOBI)

Prvo izdanje

Fraktura, Zagreb, 2008.

**Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Grada Zagreba i Ministarstva kulture i medija
Republike Hrvatske.**